

'כחס על הנר, כחס על השמן...' — ה-כ' נוספת, כמו 'כלך לדרך זו' בלשון הברייתא, דהיינו 'לך'. וכן מצינו במקרא כ' יתירה, כמו ערכך דהיינו 'ערך'. (עפ"י תוס' יום טוב; רש"ש). ויש אומרים שבאמת אין כאן הפסד נר שמן ופתילה, שהרי השבת היא מקור הברכה אין נזק ולא הפסד בא על ידה כלל, אלא לפי דמיונו הוא חס על הנר והשמן, לכך דקדק לומר 'כחס' ולא חס באמת. (מפי השמועה)

בשו"ת רב פעלים (לגרי"ח זצ"ל מבגדד. ח"ג יט) כתב להורות דרך תשובה לאדם שכיבה דליקה בשבת, בסברו שמותר לכבות לצורך הפסד ממון, וזו לשונו בסיכום דבריו: 'השתא לפי"ז זה האיש דנידון דידן, לסברת הרמב"ם שפסק כרבי יהודה, עשה איסור תורה בכיבוי זה, ולסברת הפוסקים כרבי שמעון — עשה איסור דרבנן, ולסברת הפוסקים ז"ל הנזכרים לעיל שהעלו בדעת הרמב"ם דאומר מותר שוגג הוא, נמצא גם לדעת הרמב"ם ז"ל דפסק כרבי יהודה — הרי זה שוגג. והתיקון שלו שיתן דמי חטאת שמנה צדקה לעניים של ת"ת, ויתענה שלשה ימים שני וחמישי ושני, ואם יכול להתענות יתענה שבעה ימים, ויאמר בפירוש בקבלת תענית שהוא מקריב חלבו ודמו בתעניתו לפני הקב"ה במקום הקרבן על המזבח בעבור שגגתו שגג בחלול שבת, וביום התענית ילמוד תנ"ך של מקראי מועד לליל שבועות, וגם ילמוד המשניות אשר שם, ויקרא גם כן פרוש של קרבנות, וגם ילמוד אדרא זוטא, ויעשה כפרה על ראשו בתרגול, ויתן אותו לעניים, ויתוודה בפירוש על חלול שבת באות ח' בכל תפילות של ימי התענית, וישב אל ה' וירחמהו'.

דף ל

'לעולם בחולה שיש בו סכנה ובדין הוא דליתני מותר...' — משמע בפשטות שאף כיבוי הנר משום רוח רעה ששנינו, (כי יש מין מן החולי הנזכר שיכרח החולה (כצ"ל) ויבדל מן הטבע האנושי הממוצע כאשר יראה האור או כשיתחבר עם בני אדם וישתעשע, ותנוח נפשו בחשך ובהתבודדות בעת השתוממות. והדבר הזה נמצא הרבה בבעלי המרות'. פירוש המשנה לרמב"ם) — נחשב זה כפיקוח נפש. וכן כתב הרמב"ן בחדושו כאן, שברוח רעה יש בדרך כלל משום סכנה (וכן הוא ב'חדושי הר"ן); — וזו לשון הרשב"א (הרמב"ן) בתשובה (ב'מיוחסות לרשב"א' רפא):

שאלה: אחד שנשבע על דעת רבים שלא ישחוק בשום שחוק שיש בו מעות, ונשתתה ואחר כך נשתפה מקצת ולפעמים חוזר לשטותו, ויום אחד צחקו לפניו ומצא מנוח וירווח לו — אם מתירים לו מחמת כך או לא?

תשובה: מסופק אני בדבר זה, דאפשר לומר שהוא מותר ויש בזה פיקוח נפש, וכמו ששנינו בפרק במה מדליקין המכבה את הנר מפני שהוא מתיירא... ואם כן מפני רוח רעה מותר לכתחילה דכחולה שיש בו סכנה הוא... אלא שאני מסופק שמה עילה מצא לשחוק ולא תתיישב דעתו בכך. ואפשר דמן הספק נשאלין בו... ואי נמי משום שיש כאן ספק נפשות.

דברים אלו הובאו בפוסקים (ע' בית יוסף יו"ד רכא).

ומדברים אלו (ומעוד מקומות) הוציאו הפוסקים, שהצלת אדם ממצב שיהא מוגדר כשוטה — הרי זה פיקוח נפש ומותר לחלל עליו שבת. וכן הורה בשו"ת שבט הלוי (ח"ד לד) אודות אדם גדול שעלול

לאבד צלילות דעתו ולחיות כשוטה שייפטר מן המצוות, וניתן להצילו אם יחללו עליו שבת — שמותר הדבר, כי גם זה בגדר פיקוח נפש, [הנה פשוט לדידי דלהציל אדם שלא יתהפך מפקח שולט על עצמו לשוטה גמור שאינו שולט על עצמו הוא פקוח נפש]. ועוד הוסיף טעם אחר להתר; כדי שלא יבוא למצב שלא יהא בר-מצוה כל ימיו, וכדרך שאמרו 'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה'.

— ואם תאמר, פשוט שמותר לחלל את השבת בחולה שיש בו סכנה, ומה בא התנא להשמיענו? ויש לומר משום שספק הוא אם יישן כשהוא מכבה אם לאו, והייתי אומר שיוציא את הנר או יכפה עליו את הכלי, קמשמע לן שלא יעשה כן אלא מכבה לאלתר, וזריו ונשכר. (עפ"י הרא"ה, מובא ב'הדושי הר"ן'. והריטב"א הביא הדברים כשני תירוצים נפרדים. ע"ש. וע"ע שפת אמת).

ואולם הרמב"ם בפירושו למשנה כתב שאם אפשר להוציאו (— את החולה. משנה ברורה ובאור הלכה ר"ס רעה) או להסתיר את האור, ללא חשש שיכביד החולי עליו — צריך לעשות כן. ואפשר שאין כאן מחלוקת, כי הכל מודים שכל הזריו בפקוח נפש הרי זה משובח. מאידך אם אפשר לעשות צרכיו ללא עשיית מלאכה דאוריתא, ללא דיחוי ואיחור, יש לעשות כן, (לפי מה שכתב הרמ"א שכה.יב. ואפשר שגם הדעה הראשונה דלעיל מודה לכך. עפ"י הר"מ גולדשטיין, מהדיר לריטב"א מוסה"ק). ואפילו אם על ידי כן יתאחר הדבר מעט, אם אין החולי בהול, מתאחרים מעט (עפ"י משנה ברורה שכה סקל"ה). אך אפשר שכל דברי הרמב"ם אמורים רק לפי שיטתו שפוסק מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב, אבל לשאר הפוסקים שפוטרם, אולי גם כאשר אפשר להוציא את החולה למקום אחד ללא חשש הכבדת החולי, מותר לכבות. מכל מקום לדינא נראה שיש להחמיר בדבר, שלא לעשות מלאכה שאינה צריכה לגופה אם אפשר בדרך המותרת. (עפ"י באור הלכה ריש סימן רעה).

'ההיא בחולה שאין בו סכנה ורבי שמעון היא' — לכאורה משמע שאסור לחלל שבת לחולה שאין בו סכנה, גם באיסורים דרבנן, כגון כיבוי הנר אליבא דרבי שמעון. ואולם הרמב"ם כתב (שבת ב,י) שדברים שאין בהם מלאכה דאוריתא עושה אותם אפילו ישראל לצורך חולה שאין בו סכנה. (ומחלוקת הראשונים היא — ע' או"ח שכה, יז).

וצריך לומר שבמלאכה שאינה צריכה לגופה ובכיוצא בזה החמירו יותר, שהרי עיקר כיבוי הוא מדאוריתא. (שער המלך — שבת ב,י. וכן כתב הפרי-מגדים; מאור ישראל. ולא ידעתי להלום דברי החזו"א ג,ג). ואף על פי שהתירו לכבות ברשות הרבים גחלת של עץ בשביל שלא יזוקו בה, משום שהיא מלאכה שאינה צריכה לגופה, והרי אין שם חשש סכנה — שם התירו משום צער הרבים, מה שאין כן בחולה שאין בו סכנה. (באור הלכה רעה ד"ה החולה).

'שאל שאילה זו לעילא מר' תנחום דמן גוי: מהו לכבות בוצינא דנורא מקמי באישה בשבתא? פתח ואמר אנת שלמה... דוד אביך אמר לא המתים יהללו י... כיון שמת אדם נעשה חפשי מן התורה ומן המצוות' — פתיחה זו מעין השאלה, שמפני כך מותר לחלל שבת בשביל החולה, בשביל שישמור שבתות הרבה. וכן מובא בשם המאירי, שלכך מחללים שבת אפילו על חיי שעה, כי אפשר שישוב בתשובה ברגע אחד ובכך יכול לקנות עולמו בשעה אחת. (עפ"י מהר"ץ חיות)

'כיון שמת אדם נעשה חפשי מן התורה ומן המצוות' — אפילו ממצוות שהן שייכות כשהוא בקבר,

כגון כלאים בתכריכים — הוא חפשי מהן. [כי גם לדעת האוסר לקבור בכלאים, זהו משום שלעתיד לבוא מצוות אינן בטלות. וכן ציצית שמטילים למת — משום 'לועג לרש' הוא]. (מהרש"א. ע"ע בהקדמת 'אור לציון' ח"א).

ז'אילו משה רבינו גזר כמה גזירות ותיקן כמה תקנות' — על גזרות ותקנות שבימי משה רבינו — ראה בהרחבה ב'מגדים חדשים' (לר"ד וויס שליט"א) כאן.

'אמר דוד לפני הקב"ה: רבונו של עולם, מחול לי על אותו עון. אמר לו: מחול לך. אמר לו: עשה עמי אות בחיי. אמר לו: בחייך איני מודיע, בחיי שלמה בנך אני מודיע' — אמנם לפני מיתתו כבר נתקבלה תשובתו לפני הקב"ה ומחול לו, אבל נקודה דקה בתיקון העבר עדיין לא באה לידי תיקון, כי כל עוד אפשר היה להלבינו על ידי הזכרת החטא, ודאי נשארה עדיין נקודה דקה של החטא, שבה היה אפשר לשונאיו להיאחו בה ולצערו. ורק על ידי גילוי כבודו יתברך שמגלה האדם כשעומד בנסינות הגדולים שלפני מיתתו — הושלמה תשובתו, ונגלה לעיני כל שחטאו תוקן בתיקון גמור, כי ראו שנפתחו בגינו שערי קדשי הקדשים — לאות שנפתחו כל פתחי לבו של דוד המלך ע"ה, ולא נשאר בו שום טמטום. (מכתב מאליהו ח"ב עמ' 82-83)

'אמר שלמה עשרים וארבעה רננות ולא נענה, פתח ואמר שאו שערים...' — לולא פרש"י היה נראה לפרש שהכוונה לעשרים וארבעה מזמורים שלפני מזמור זה בספר תהלים. (רא"מ הורביץ, ע"ש. וע"ע מאור ישראל ומגדים חדשים).

'באותה שעה נהפכו פני כל שונאי דוד כשולי קדירה...' — ועל זה יצדק כל ענינו של מזמור שיר חנוכת הבית לדוד, ארוממך ה' כי דליתני (רמז לדלתות) ולא שמחת אויבי לי, ה' אלקי שועתי אליך ותרפאני, ה' העלית מן שאול נפשי... (עפ"י רא"מ הורביץ ועוד. וע' מאור ישראל).

זידעו כל העם' — המון העם. 'וכל ישראל' — שרי ישראל. (ריעב"ץ)

(ע"ב) 'קם מלאך המות קמיה ולא יכיל ליה, דלא הוה פסק פומיה מגירסא' — מכמה מקומות בדברי רז"ל אנו רואים שאין המות שולט בצדיק בשעת לימודו ועבודתו. וכדברי הרמב"ם ז"ל (מורה הנבוכים ח"ג נב), שלעולם לא אירע ענין רע לצדיקים בשעה שהיו דבוקים ומתעסקים בעבודתו יתברך. (ע' בבא מציעא פו. מכות י מו"ק כת. וראה עוד: 'שבת מוסר' לט, ט*; תשובת מהר"ם אלשקר — מובאת בהגהות מהרצ"ח כאן; מגדים חדשים כאן).

'חתוך נבלה והנח לפני הכלבים ואביך הנח עליו ככר או תינוק וטלטלו — ולא יפה אמר שלמה כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת?' — רש"י הביא בשם רבותיו, שהקדימו תשובת הכלב לתשובת האריה. כלומר, עשו כן בדוקא להורות לו שיקדים זה לזה, כי גדול צער בעלי חיים מכבוד הבריות. (רא"מ הורביץ)

ז'לא מתוך שיחה' — במילי דעלמא, הגם שאינה בדברים בטלים אלא בדברים נצרכים. (חדש האביב). יצוין שרש"י בברכות (לא). פירש לענין עמידה לתפילה 'שיחה' — ליצנות.

'דההוא דאתא לקמיה דרבי אמר ליה: אשתך אשתי ובניך בני. אמר ליה: רצונך שתשתה כוס של יין — שתה ופקע' — ראה בו באותו אדם עז פנים שבא לפסול אחרים בטענת זנות ומזורות, שודאי במומו הוא פוסל, ודינו במיתה, ועל כן בקש להשקותו כוס של יין כדרך שמשקים את היוצא ליהרג, ככתוב תנו שכר לאובד. (עפ"י לקט שיחות מוסר לגר"א שר, ח"ב עמ' קעו)

יאל יהא קפדן כשמאי' — אפילו כשמאי, שודאי לא היתה קפדנותו מחמת גאוה ח"ו. (חדש האביב. ועע"ש.)

'... כי גם אם ירבו גם אומות העולם להתחכם אלף פעמים בדברי תורה חכמת שכלם — אינו נקרא כלל 'תורה' שבעל פה' ומספורין של הש"י כי אינו אמת, ואין נקרא 'תורה' שבעל פה' אלא החכמה הנובעת מלב קדושי ישראל באמת, כי החכמה המתחדשת מלב החכם היא נמשכת גם כן אחר הלב, כידוע פירוש 'אליבא דר' פלוני' 'אליבא דרבנן', 'אליבא דהו' כו' בכל במקום בגמרא, רק כפי לב ר' פלוני, שכפי לבו כך הוא חכמתו ודעת שכלו, דרך משל שמאי היה קפדן כדאיתא בשבת, היה מחמיר בכל דבר וגודש הסאה, והלל שהיה ענותן וטוב לבריות, היה מקיל לעולם [חוץ מו' דברים שהם הו' קצוות כמו שכתבנו במקום אחר אכ"מ], וכן כל כיוצא בו, וכל שבדק הלב יותר, החכמה מזדככת יותר... — מתוך לקוטי מאמרים לר"צ הכהן, עמ' 232.

ענינים ופרפראות

ישבחתני אני את השמחה... וכן לדבר הלכה... כי הא דרבה מקמי דפתח להו לרבנן אמר מילתא דבדיחותא ובדחי רבנן' —

'... שני מיני שחוק הם; האחד, ששחק מאיזה בריה כענין שחוק לרעהו אהיה, וזהו ליצנות, וצד ההיתר שבו ליצנותא דעבודה זרה... ויש מיין השני דשחוק, שהוא הוללות ומעשה נערות כענין יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו, וצד ההיתר שבו ליצורך מצודה וכבוד שמים, וכענין מילתא דבדיחותא ובדחי רבנן קודם הלימוד, שעל ידי זה מתרחב הלב כאשר הגוף בעצמות, וצריך גם כן לישב באימתא בשמעתא ואין יכול למצוא בלבו שמחה אמיתית, יוכל להרחיב בשחוק שהוא שמחה מדומית לפנים, הגם שאינו באמת בלב, מכל מקום מועיל כלפי הגוף שכולו דמיון, כדרך שכתב במהרי"ל כהאי גונא על רבינו תם, שהיה משים לפניו תל דינרי זהב בעת לימוד סוגיא עמוקה להרחבת הדעת...'. (מתוך צדקת הצדיק רס)

'מה יעשה אדם שלא יגיע לידי הקפדה? הלא זה שכל ימיו מלאים הקפדות חייו אינם חיים — אך איך ייחלץ מזה? מידה אחת ישנה, מי שניחון בה אינו קפדן: מידה זו היא בדיחות הדעת, הנקראת בפי העולם הומור. זוהי מידה שיש בה חמלה על קשי-יום, סלחנות לחלושי הדעת, עין חדה לחולשות בני אדם אך מבלי לזלזל בערכם, התעלות מעל למצבים מביכים, ראית האור בתוך השלילה והשלילה בתוך האור כאשר הפקחות והאהבה כרוכות זו בזו. רוח טובה נסוכה על אדם שיש בו בדיחות הדעת.

האם ניתן ללמוד בדיחות הדעת? נראה שכן. כאשר לומדים מוסר על הדרך הנכונה, היינו שמתחילים במוסר החיובי עד שמתלמדים להכיר מעלות ורק אחר כך לומדים את המוסר הבקורתי, כפי שנתבאר במערכת לימוד מוסר — אין ספק שיגיעו לבדיחות הדעת.

ויש ענינים שחייבים להשתמש בהם בבדיחות הדעת, כי הא דשבת ל ע"ב ברש"י ד"ה לדבר הלכה: 'צריך לפתוח במילי דבדיחותא ברישא', ורבה 'מקמי דפתח להו לרבנן אמר מילתא דבדיחותא ובדחי רבנן, לסוף יתיב באימתא ופתח בשמעתא' — רש"י: 'ובדחי רבנן — נפתח לבם מחמת השמחה'.

בודאי האי מילי דבדיחותא רחוקה מאד משחוק וקלות ראש ח"ו. על דרך זה מצינו בתעניתא כב ע"א... בודאי לא סיפרו לעצובים או למתקוטטים מה שאנחנו קוראים היום 'בדיחות' (וויצון באידיש), כי זה היה רק בגדר לועג לרש, ואת המתקוטטים זה היה מרגיז עוד יותר. אבל היתה להם בדיחות הדעת הנ"ל, והיא הביאה את העצוב ואת המתקוטטים לראות ענינם באור יותר בהיר... ואיתא במועד קטן יז ע"א '... אלא דכי אזלינא לההוא עלמא בדחיא דעתאי דאפילו לגברא כוותרך לא חניפי ליה'. בדיחות הדעת עומדת לאדם אפילו בזיבולא בתרייתא! יש לנסות להתלמד בהומור. ראשית כל יש להבין היטב מהי בדיחות הדעת ולהתבונן בזה בקביעות במשך תקופה ארוכה, אולי בעת לימוד מוסר, עד שהמידה עומדת בצורה ברורה לפני העיניים. אחר כך יש להתלמד למצוא בחיי יום-יום אופנים והזדמנויות להגיב בהומור. הצלחה בזה היתה מעשירה מאד את חיינו, הן בפנימיות, בינינו לבין עצמנו והן ביחסינו עם הבריות'. (מתוך עלי שור ח"ב עמ' רמברמג)

והיה מעשה ברבי ר' בונים מפשיסחא, עוד בעת היותו סוחר ושוהה לרגל מסחרו בדניציג, שעמד פעם בנמל המים העמוקים, מקום שם נמצאים בתי האוצר שלתוכם מכניסים את הסחורות הבאות והיוצאות באניות. והנה פתאום קול צווחה נשמע ובהלה תקפה את כל העומדים שם: נפל אדם לתוך המים וירד מצולות, הנה הוא עולה ויורד וצולל שוב, והרי הוא בחזקת טובע ודאי. וגדולה הצעקה ורבתה התאניה ואין מציל.

והנה פרץ פתאום קול צחוק בין העומדים מסביב, שכן בתוך כל אותה בהלת היאוש זרק אותו סוחר צעיר (הרבי ר' בונים) לעברו של טובע דבר בדיחותא: הי, אמודאי גבור, דרוש לי שם בשלום הליתן...

גדול כוחה של הבדיחה, שאפילו אם הלב מלא צער ותוגה, היא מגרשתם לרגע מקרבו, והוא מתבדח עד שחזור לעצבותו. ברם במקרה הזה ודאי שלא היה מקום לבדיחות, וכל המתבדח ומבדח אחרים שלא במקומו עליו הכתוב אומר ושר בשירים על לב רע! מי הוא זה הבדחן שפצו שפתיו עתה דברי בדחנות? — לא יאומן כי יסופר, אין זה אלא אותו אברך המשי, שבין החסידים סוחר היה ובין הסוחרים חסיד היה — מה ראה על ככה לעשות פתאום דבר דומה לליצנות?

ולא היו האנשים העומדים שם מוחלים וסולחים לבדחן מוזר זה, אלמלא נעשה באותו הרגע נס לטובע הזה שלא לימדו אביו לשחות בנהר. שמיד לאחר שצלל במים האדירים ולא עלה במקומו, הבחינה עינו של אחד המסתכלים המבוהלים בראש אדם המבצבץ מתוך המים מרחוק וידיו נאחזות בעמוד של עץ שהיה שט על פני המים. היה זה ראשו של הטובע אשר המים טלטלוהו עד לאותו המקום וניצל. ומכיון שניצל אותו האדם ונהפך הפחד לשמחה, נשכח גם הכעס שכעסו תחילה על המתבדח בעת סכנה גדולה.

ברם, מעטים היו האנשים באותו מעמד, שידעו טיבה של בדיחותא זו של אותו הסוחר, שכן לא בדיחותא סתם היתה זו, ולא מה שקוראים בלשון יידיש 'אָ גלייכווערטל'. שהרי כל מי